

DUDOK IN TEKENINGEN EN EERSTE FOTO'S

MAX CRAMER

ARIE DEN DIKKEN

ANTON GROOT

ANNETTE KOENDERS

ROB MARX

INEKE MARX-VAN DAAL

HARRY VAN DER VOORT

Met bijdrage van:

LOES KNIJN

Glazen bouwsteen-
venster in de hal van
de Snelliusschool,
Snelliuslaan 10, 1931.
In het venster is de
kaart van het Plan
van Uitbreiding 1933
gemonteerd.

INHOUD

■	TEN GELEIDE			■
■	<i>Architecten van Hilversum</i>	De auteurs	8	■
■	INLEIDING			■
■	<i>Tussen de twee wereldoorlogen schiep</i>	Annette Koenders	14	■
■	<i>Dudok de tuinstad Hilversum</i>			■
■	WIM DUDOK			■
■	1884 <i>Bouwmeester der blijmoedigheid,</i>	Max Cramer	20	■
■	1974 <i>strijder voor een "leefbare" wereld</i>			■
■	ORIËNTATIE			■
■	1907 <i>Ik zal er steeds ernstig naar streven ook een</i>	Max Cramer	22	■
■	1915 <i>eenvoudig gebouw smaakvol op te lossen</i>			■
■	GELUKKIG WONEN			■
■	1915 <i>Zó bouwen dat de mensen gelukkig zijn</i>	Max Cramer	28	■
■	1919	Anton Groot		■
■	STAL- EN DIENSTGEBOUWEN GEMEENTEWERF		36	■
■	TRAP- EN WANDELPADEN		40	■
■	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEX 1 MET LEESZAAL		42	■
■	PLEINVERSIERING		48	■
■	GERANIUMSCHOOL		50	■
■	POLITIEPOSTHUIS		54	■
■	REMBRANDTSCHOOL		56	■
■	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEX 2		62	■
■	SPORTPARK MET TRIBUNE		66	■
■	POLITIEPOSTHUIS		70	■
■	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEX 3 MET BADHUIS		72	■

	SCHOONHEID		
	1919 <i>In het uitbreidingsplan is allereerst rekening gehouden</i>	Max Cramer	74
	1922 <i>met het karakter van de bestaande bebouwing</i>	Anton Groot	
	LAAPERSVELD MET POMPGEMAAL		80
	SLACHTHUIS 1 ^E ONTWERPEN		84
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEX 4		86
	BADHUIS		90
	DR. H. BAVINCKSCHOOLO		96
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEX 5		102
	VERKEERSHUIS		104
	SLACHTHUIS 2 ^E ONTWERP		106
	TUINSTAD		
	1922 <i>Teekenen is schrijven en spreken tegelijk!</i>	Max Cramer	112
	1930	Anton Groot	
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEX 6		116
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEX 7		120
	RAADHUIS		122
	JAN VAN DER HEIJDENSCHOOL		136
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEXEN 8 EN 9		140
	JULIANASCHOOL EN CATHARINA VAN RENNESSCHOOL		142
	FABRITIUSSCHOOL EN RUYSDAELSCHOOL		146
	WOONHUIS DE WIKKE		152
	MINCKELERSCHOOL		154

	NASSAUSCHOOL	156	
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEX 10	160	
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEXEN 11 EN 12	162	
	ZWEMBAD CRAILOO	164	
	VONDELSCHOOL	168	
	VIADUCT INSULINDELAAN EN BEATRIXTUNNEL	174	
	MULTATULISCHOOL	176	
	VERSTILLING	180	
	1930 <i>Terug van alle uiterlijke en overbodige</i>		
	1940 <i>versiering bij mijn vormgeving</i>		
	Max Cramer		
	Anton Groot		
	NOORDERBEGRAAFPLAATS	186	
	NELLY BODENHEIMSCHOOL	190	
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEX 13	192	
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEXEN 14 EN 15	194	
	NIENKE VAN HICHTUMSCHOOL	196	
	JOHANNES CALVIJNSCHOOL	198	
	VALERIUSSCHOOL EN MARNIXSCHOOL	200	
	SNELLIUSSCHOOL	202	
	HANDELSDAGSCHOOL	206	
	METEORENSCHOOL	208	
	PAVILJOEN, LOODSEN EN WONINGEN SPORHAVEN	210	
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEXEN 16, 17 EN 18	212	
	HAVENKANTOOR MET WOONHUIS	214	
	RIOOLWATERZUIVERINGEN WEST EN OOST	216	
	HERTENKAMPEN	218	

	MENSELIJKE MAAT		220
	1940 <i>Stedebouw moet zich baseren op eeuwige</i>	Max Cramer	
	1946 <i>waarden als orde en gaafheid</i>	Anton Groot	
	ZOUT- EN ZANDBUNKERS		224
	GASTANKSTATION		226
	RUIMTEKUNST		228
	1946 <i>Schoonheid van de stad is niet toevallig; zij berust</i>	Max Cramer	
	1974 <i>op herhaling en afwisseling te juister plaatse</i>	Anton Groot	
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEXEN 19, 20 EN 21		234
	VOLKSWONINGBOUWCOMPLEXEN 22, 23, 24 EN 25		236
	TRIBUNE RENBAAN		238
	VILLA GOLESTAN		240
	FLATWONINGEN QUATRE BRAS		242
	CULTUREEL CENTRUM		244
	DRUKKERIJ DE BOER		246
	ZUIDERHOF MET AULA		248
	WONINGBOUW KAMRAD		250
	COR DEUL		252
	<i>Fotograaf van verstilde beelden</i>	Loes Knijn	
		Max Cramer	
	WAARDERING		258
	<i>Moderne plannenmaker met frissche gedachten</i>	Max Cramer	
		Annette Koenders	
	HERKOMST AFBEELDINGEN		268
	AUTEURS, SPONSORS EN PARTNERS		270
	COLOFON		272

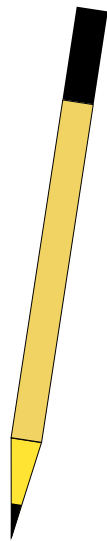
TEN GELEIDE

Hilversum wordt vaak aangeduid als het mekka van de architectuur en stedenbouw uit de periode 1850-1970 in Nederland. Het grote aantal iconische gebouwen, ontworpen door befaamde en bewonderde Nederlandse architecten, ligt aan deze typering ten grondslag. Bouwwerken als Zonnestraal, Gooiland, de radiostudio's en natuurlijk ook het Raadhuis mogen zich zelfs in een internationale bekendheid verheugen. Namen als Berlage, Van den Broek en Bakema, Cuypers, Duiker, Eibink en Snellebrand, Elling, De Klerk, Maas, Merkelbach en Wils doen het hart van iedere architectuurliefhebber sneller kloppen. Maar er valt veel meer te vertellen en te beleven. Wie waren de architecten die, binnen de ruimtelijke plannen van Dudok, voor de zo kenmerkende architectonische samenhang hebben gezorgd, waarbinnen die iconen kunnen schitteren? Dat was altijd onderbelicht gebleven. Het werd tijd om hierin verandering te brengen.

Hilversum is ook uniek te noemen vanwege het werk van gemeentearchitect Willem Marinus Dudok. Deze bouwmeester had tijdens zijn bijna 40-jarig dienstverband, vooral met het opstellen van uitbreidingsplannen, grote invloed op de stedenbouwkundige ontwikkeling van Hilversum. Kort na de realisering van zijn eerste werken kwam Hilversum al internationaal in de belangstelling te staan vanwege zijn tuinstadconcept en de door hem ontworpen openbare gebouwen. De afgelopen decennia is herhaaldelijk aandacht besteed aan de iconen en het werk van Dudok en zijn deze jonge monumenten onder de aandacht van een breed publiek gebracht.

VOORGESCHIEDENIS Vanaf 2009 is door een groep van zeven specialisten op het gebied van de Hilversumse ontwikkelingsgeschiedenis, architectuur en stedenbouw diepgravend onderzoek verricht naar het werk van circa vijftig Hilversumse architecten. Talloze archieven en bouwdoSSIERS zijn geraadpleegd, in een enkel geval is een heel tekeningenarchief geordend en zijn vele jaargangen van dag- en architectuurbladen minutieus doorgenomen. Dat gold ook voor de notulen van de vergaderingen van burgemeester en wethouders, de gemeenteraad en zeker voor die van de schoonheidscommissie. Genealogisch onderzoek is gedaan om meer over de herkomst van de bouwmeesters te weten te komen en, niet te vergeten, om nazaten te achterhalen die meer over hen konden vertellen. Veel mensen hebben ons gastvrij ontvangen. Zij hebben materiaal opgezocht en hebben dit voor deze uitgave beschikbaar gesteld. Het onderzoek heeft dan ook nieuwe gegevens en beeldmateriaal opgeleverd, waardoor voor het eerst een goed beeld van leven en werk van deze ontwerpers kon worden gegeven.

Architecten
van
Hilversum

Bij de start van ons onderzoek in 2009 gingen de gedachten nog uit naar het samenstellen van een reeks monografieën over de belangrijkste architecten naast Dudok. De eerste onderzoeksresultaten waren echter zo veelbelovend dat het project al snel groter werd. Het aantal architecten werd uitgebreid op grond van twee criteria: zij moesten een redelijk aantal bijzondere projecten in Hilversum hebben gerealiseerd én zij moesten in Hilversum, of tenminste in het Gooi, hebben gewoond, wat vanzelfsprekend inhoudt dat er toch ook nog architecten zijn waaraan geen aandacht geschonken kon worden. De artikelen over de geselecteerde bouwmeesters zouden in één boek van kloek formaat worden gebundeld. Daarin zou ook het gemeentelijk beleid ten aanzien van de uitbreiding van Hilversum worden behandeld, want dat was immers het kader waarbinnen de particuliere architecten hadden moeten opereren. Ook de voorgangers en opvolgers van Dudok zouden besproken moeten worden. Zo groeide het project gestaag!

VIER DELEN Uiteindelijk bleek het verzamelde materiaal zo omvangrijk en uniek dat in het eindstadium van het onderzoek voor een uitgave in vier delen is gekozen, die ook recht doet aan de verschillende fasen binnen de ontwikkelingsgeschiedenis van Hilversum. De particuliere architecten zijn, op grond van het zwaartepunt van hun werken, binnen deze tijdvakken geplaatst en vervolgens alfabetisch gerangschikt. Soms was daarbij een zekere overlap niet te voorkomen.

NAAMGEVING De titel van de boekenreeks is *ARCHITECTEN VAN HILVERSUM*. Elk deel heeft vervolgens een subtitel gekregen. Daarvoor is leentjebuurtjes gespeeld bij de in Hilversum gevestigde omroep. In de gloriejaren van de radio stond Hilversum op de zenderschaal van ieder radiotoestel en later kreeg de plaats met aanduidingen als Hilversum 1, 2, 3 en 4 vooral nationale bekendheid. Die zendernamen worden niet meer gebruikt en lenen zich nu uitstekend voor de vier boekdelen. Het gebruik van deze vertrouwde namen is ook een vingerwijzing dat Hilversum net zo goed Monumentenstad of Architectuurstad is als Mediastad.

OPZET Het vierde deel opent met een inleiding en een korte introductie op de personalia en opleiding van Dudok en een jaartallenoverzicht. Aansluitend worden voor het eerst vrijwel alle werken van Dudok in Hilversum chronologisch weergegeven. Deze zijn ondergebracht in zeven perioden met elk een beknopte inleiding waarin ook wordt stilgestaan bij stedenbouwkundige projecten en werken buiten Hilversum. Bouwtekeningen en foto's van vlak na oplevering tonen de gebouwen in ongerepte staat. In de toelichting op de projecten wordt getracht met citaten van Dudok uit interne gemeentelijke rapportages en tijdschriftartikelen licht te doen schijnen op wat de architect voor ogen stond. Vervolgens komen leven en werk van de door Dudok zo hooggevaardeerde architectuurfotograaf Cornelis Albertus Deul aan de orde. Zijn fraaie foto's zorgden ervoor dat Dudoks gebouwen over de hele wereld bekendheid kregen.

Tot slot wordt in een afsluitend hoofdstuk, ook aan de hand van citaten, ingegaan op de waardering die Dudok heeft ondervonden. Hij kreeg verschillende onderscheidingen en een aantal architecten heeft zich door zijn werken laten inspireren. Tegelijk met dit vierde deel verschijnt een losse bijlage met registers.

BOEKONTWERP EN -OPMAAK Het is bekend dat schetsen of ontwerpen voor gebouwen soms ontstonden op bijvoorbeeld bierviltjes, in muziekkuitgaven of op achterkanten van sigarendozen. De uitwerking ervan vond daarentegen meestal op grote vellen papier plaats. Om recht te doen aan deze prachtige tekeningen en foto's is gekozen voor boeken van een kloek formaat met grote

pagina's, zodat schetsen, tekeningen en foto's de nodige ruimte kunnen krijgen.

In de architectuur is de geometrie een belangrijke basis en daarom is bij het boekontwerp ook uitgegaan van een strak geometrische indeling met verticale en horizontale zones. Binnen een basisraster komen staande banen en liggende stroken voor, die ook vaak als tekstdragers functioneren.

Architecten zijn doorgaans kleurrijke personen. Dat is ook in dit deel duidelijk te zien. In de hoofdstukken is aan de buitenkant op elke pagina een dubbele handgreep aangebracht. In de onderste is een aan de periode toegewezen kleur zichtbaar, terwijl in het vlak daarboven ieder project door een eigen kleur wordt gemarkeerd. De banen en stroken lopen van de pagina af, zodat de kleuren ook op de snede van het boekblok zijn te zien. Voor de omslag van dit deel is in vervolg op de drie eerder verschenen delen een raam afgebeeld dat van binnenuit is gefotografeerd en waarin een plattegrond van Hilversum is verwerkt. Op de openingspagina van ieder hoofdstuk staat een korte typering met erboven een potloodje, bij uitstek het attribuut waarmee architecten sinds jaar en dag hun vele schetsen en tekeningen maken.

DANK Vier boeken, tientallen architecten, honderden gebouwen: een werkelijk zeer omvangrijk project. Dat hadden de auteurs nooit voor elkaar kunnen krijgen zonder de hulp van vele anderen: de medewerkers van het Streekarchief Gooi- en Vechtstreek en Collectie Hilversum; familieleden en oud-medewerkers van architecten; eigenaren, bewoners en gebruikers van bouwwerken; medewerkers van woningcorporaties en van diverse archieven en andere onderzoekers die zich al eerder bezig hadden gehouden met onderwerpen die voor ons relevant waren. Het is ondoenlijk om hier iedereen bij name te noemen. Daarom willen we graag op deze plaats iedereen die ons heeft geholpen heel hartelijk danken. Verder zijn we onze uitgever, Thys VerLoren van Themaat, zeer erkentelijk voor zijn vertrouwen in ons en in ons project. Tenslotte willen we graag onze sponsors bedanken. De combinatie van informatie over architecten en hun gebouwen enerzijds en gemeentelijk beleid en gemeentelijke gebouwen anderzijds in één boekproject is uniek in Nederland. Onze sponsors geloofden in deze aanpak, en maakten het mogelijk de onderzoeksresultaten in deze vier boekdelen te presenteren. De verschijning van deel 1 was voor enkele erfgoedinstanties aanleiding zich als partner aan te bieden, waar we graag gebruik van maakten. Daarom nogmaals dank aan iedereen die ons geholpen heeft. Zonder u was het niet gelukt!

De auteurs

Het eerste deel behandelt de aanloop naar de planmatige ontwikkeling van Hilversum. Als startpunt is 1850 gekozen, toen de eerste veranderingen in het dorp duidelijk zichtbaar werden. Een jaar later kreeg Hilversum door de inwerkingtreding van de gemeentewet, net als veel andere Nederlandse gemeenten, de taak toebedeeld om bouwplannen voor gebouwen langs de openbare weg goed te keuren. Hiervoor werd in 1859 een gemeentepopzichter aangesteld. In eerste instantie werd er vooral langs uitvalswegen gebouwd, waardoor Hilversum de typische kenmerken van lintbebouwing kreeg. Betere verbindingen zorgden in het vierde kwart van de 19^e eeuw voor een explosieve groei, waardoor in 1879 de aanstelling van een gemeentearchitect noodzakelijk werd om de uitbreidingen in goede banen te leiden. Het boeren- en nijverheidsdorp ontwikkelde zich steeds meer tot een plaats waar ook

ruimte was voor villa's, industrieën en arbeiderswoningen. Hilversum werd een plaats waar jonge architecten verzekerd waren van werk en hun eigen bureau konden starten. Dit verklaart de komst van het grote aantal particuliere bouwmeesters naar Hilversum. Tegen de eeuwwisseling dienden zich de eerste plannen aan waarin meer samenhang tussen bebouwing en omgeving werd nagestreefd, bijvoorbeeld in de eerste villaparken en in het uitbreidingsplan uit 1905. Toch was het voor de gemeente moeilijk vat op een planmatige uitbreiding te krijgen, omdat de ontwikkelingen vooral door particulier eigendom en initiatief werden bepaald. De groei zette zich echter onverminderd voort. In 1914, na het overlijden van gemeentearchitect Piet Andriessen, ging het gemeentebestuur voor zijn opvolging op zoek naar een ervaren bouwkundige die aan deze stormachtige ontwikkelingen structureel leiding kon geven.

Gemeente Hilversum

Particuliere architecten

- Publieke Werken
- H. Spijker
- A. Houtman
- J. Rietbergen
- P. Andriessen

- B.H. Bakker
- P.J.J.M. Cuypers
- J. van Dillewijn
- M. Geldmaker
- J. de Groot Azn
- J.W. Hanrath
- G.P.G. Kloppers

- J. London
- H. Nieuwenhuijsen
- Bureau Oosterspoorweg
- G.B. Salm, A. Salm
- J.J. Servais
- J.H. Slot
- E. Verschuijl
- J.E. Vixseboxse

In het tweede deel wordt aandacht besteed aan de periode waarin Dudok, eerst als directeur Publieke Werken en later als gemeentearchitect, leiding gaf aan de ruimtelijke ontwikkeling van Hilversum. Als een echte regisseur zorgde hij voor een grote samenhang in de uitbreidingsgebieden en heel Hilversum door een zorgvuldig opgezet en toekomstgericht stedenbouwkundig plan, dat met hoogwaardige bebouwing werd ingevuld. Vanzelfsprekend had hij daarbij de hulp van anderen nodig, vooral van het door hem geïnitieerde gemeentelijk woningbedrijf en de plaatselijke volkswoning-

bouwverenigingen. Dudok werd bovendien door het college van burgemeester en wethouders nadrukkelijk gesteund in zijn visie op de ontwikkeling van Hilversum. Vooral wethouder Barend Bakker, ook een vooraanstaand Hilversums architect, was een groot bewonderaar van hem. Als lid van de in 1923 opgerichte plaatselijke schoonheidscommissie kon Dudok invloed uitoefenen op de vormgeving van het werk van particuliere architecten. In dit deel worden circa twintig architecten besproken, die aan deze bloeiperiode hebben bijgedragen.

Gemeente Hilversum

Particuliere architecten

- Publieke Werken
- J. Schipper
- J.H. Meijer
- Schoonheidscommissie 1923-1940

- N. Andriessen
- B.H. Bakker, H. Bunders
- B.H. Bakker, C.M. Bakker
- J.C. Brand jr
- J. Dullaart
- J.C. van Epen
- C. de Groot Jzn

- H. de Groot
- W.C. Hamdorff
- J. van Laren
- H.F. Sijmons
- C. Trappenburg
- P. Vorkink, J.P. Wormser, J.A. Wentink
- D.A. van Zanten

De wederopbouwperiode met haar snelle veranderingen en grote ontwikkelingen vormt het onderwerp van het derde deel. In Hilversum werden de open plekken in het door Dudok in 1933 opgestelde Beëindigingsplan gestaag opgevuld. De bevrogen burgemeester J.J.G. Boot, in functie van 1951 tot 1968, toonde zich bezorgd over het gebrek aan grond voor woningbouw. Er was nog ruimte in Hilversum, maar de grens met de omringende natuur kwam in zicht. Hoogbouw wilde men echter vermijden, evenals aantasting van de groenstructuur en de harmonische wijken. Om in de woningbehoefte te kunnen voorzien – in 1958 werd in Hilversum de 100.000^e inwoner verwelkomd – ging de gemeente op zoek naar locaties buiten de bebouwde kom en zelfs buiten de gemeentegrenzen, maar ook binnen het bestaande stedelijk gebied. Het woningprobleem spitste zich niet alleen toe op Hilversum, maar werd door het gehele Gooi gedragen. Er werd op alle ambtelijke en bestuurlijke niveaus gewerkt aan structurele oplossingen. Dudok had met vooruitziende blik al zitting genomen in de vaste commissie voor de uitbreidingsplannen in Noord-Holland van de Provinciale

Planologische Dienst. Verder waren er het eerste Gooicongres met alle Gooise gemeenten (1958), het Streekplan voor de Gooi- en Vechtstreek (1964), de Eerste Nota inzake de Ruimtelijke Ordening (1960) en de Wet op de Ruimtelijke Ordening (1962). Daarmee werd de ruimtelijke ordening steeds meer een opgave in groter verband. Intussen ging de gemeente door de opkomst van de professionele projectontwikkeling een meer faciliterende rol spelen, waarbij de traditionele verbinding tussen stedenbouw en architectuur geleidelijk werd losgekoppeld. Na het vertrek van Dudok in 1954 mocht zijn vervanger, ir. Sjoerd Joustra, als architect en chef van de bouwkundige afdeling van Publieke Werken alleen openbare gebouwen ontwerpen, want stedenbouwkundige projecten werden aan de nieuw opgerichte Stedenbouwkundige Dienst overgelaten. Toen had de gemeente dus geen ontwerper meer in dienst bij wie alle lijnen samenkwamen. Gevolg was dat in de jaren zestig vooral architecten van buiten Hilversum meer en meer het dorpsbeeld bepaalden, met dominante en vaak minder in de omgeving passende gebouwen. Een logisch eindpunt van onze studie.

Gemeente Hilversum

Particuliere architecten

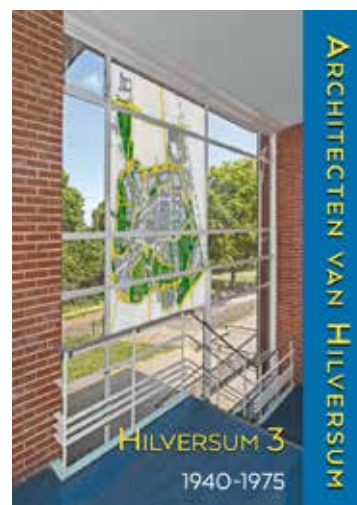
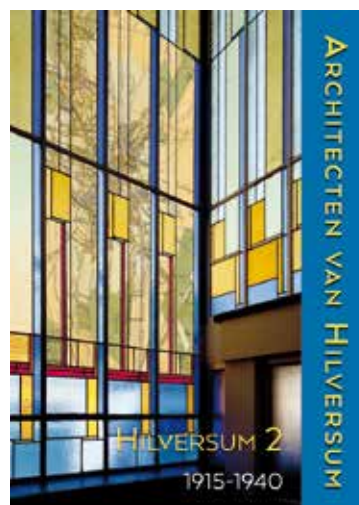
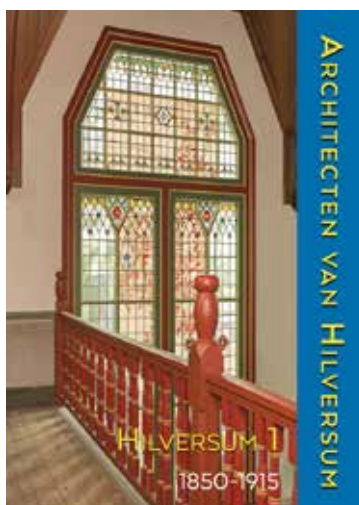
- Publieke Werken en Stedenbouwkundige Dienst
- Sj. Joustra
- Schoonheids- en welstandscommissie 1940-1975

- P.H.N. Briët
- W.G. Elshuis
- E.C. Falkenburg, J.H. Mulders
- A.J. Feberwee, C.J.H. Rauch

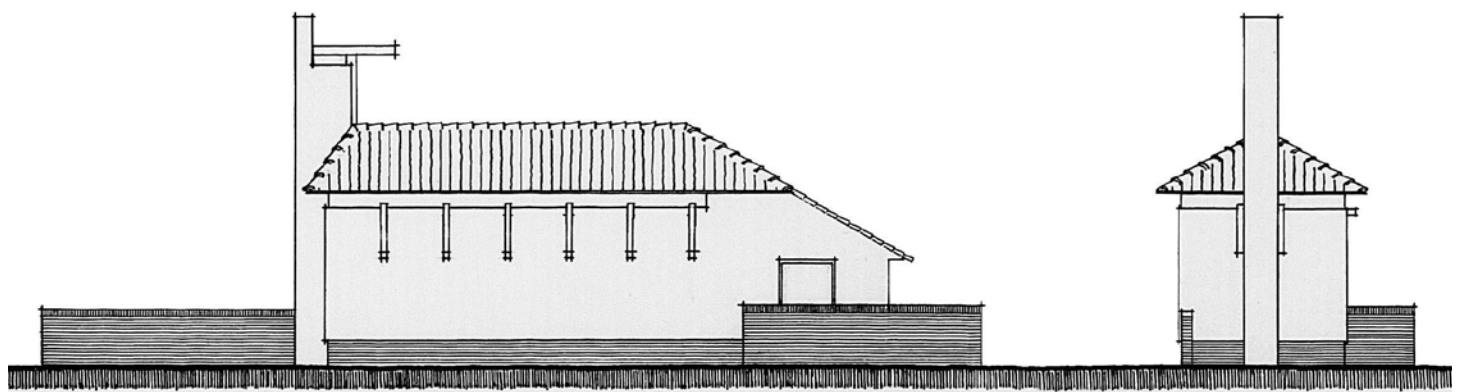
- M.E. Hartman, N. Eylers
- R.M.H. Magnée
- E.G. Middag
- W.M. Weerkamp
- J. van der Zee

In deze reeks mag het oeuvre van Dudok niet ontbreken. Omdat er in de afgelopen decennia diverse publicaties zijn verschenen over zijn leven en werk is gekozen voor het presenteren van de collecties ontwerp- en bouwtekeningen en glasnegatieven die in het Streekarchief Gooi- en Vechtstreek aanwezig zijn. In een apart hoofdstuk wordt uitvoerig ingegaan op leven en werk van de door Dudok zo hooggewaardeerde architectuurfotograaf Cornelis Albertus Deul en wordt beschreven hoe de foto's tot stand kwamen en hoe de collectie in het Streekarchief terechtgekomen is. Op de foto's zijn de

gerealiseerde werken vlak na de oplevering te zien, in ongerepte staat; alleen de beplanting moest soms nog tot volle wasdom komen. De foto's geven een prachtig beeld van wat Dudok, en zijn naaste medewerkers, voor ogen moet hebben gestaan na de aanvaarding van een nieuwe opdracht. Deze beelden zijn van een ongekende schoonheid en werden regelmatig gebruikt voor publicaties in (inter)nationale vakbladen. Dit beeldmateriaal vormde ongetwijfeld een inspiratiebron voor vele particuliere architecten in Hilversum en andere gemeenten in Nederland.

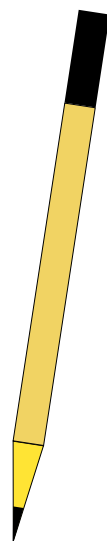
HILVERSUM 4

INLEIDING

DUDOK IN HILVERSUM

14

1915-1974

Zij die niet rusten voordat zij een architect hebben geclassificeerd, zijn wat mij betreft steeds vastgelopen, omdat ik mij nooit bij een of andere gemakkelijk herkenbare richting heb aangesloten.²

Met deze uitspraak uit 1954 gaf Dudok te kennen dat hij wars was van dogma's. Toch wordt in dit boekdeel zijn werk in Hilversum chronologisch gevolgd en in de context van de gangbare stijlen van zijn tijd geplaatst aan de hand van citaten waaruit zijn opvattingen naar voren komen. Zoals elke andere architect en stedenbouwkundige vulde ook Dudok zijn gereedschapskist met bouwkunstige

Tekening van een dorpskerk en landhuis met poortgebouw uit 1895 van de toen 10-jarige Wim Dudok.

Tussen de twee wereldoorlogen schiep Dudok de tuinstad Hilversum'

Dudok over zichzelf, 1956

Dudok, Willem, Marinus. Nederlander, geboren te Amsterdam, 6 juli 1884. Mijn vader was een bekend violist, mijn moeder was ook zeer muzikaal, zodat ik reeds als kleine jongen de klanken van sonates van Mozart, Beethoven en Brahms door het ouderlijk huis hoorde schallen. Op mijn dertiende jaar kende ik de symphoniën van Beethoven vrijwel uit het hoofd. Mijn gehele leven heeft de muziek grote betekenis voor mij gehad: ik geloof trouwens dat zij voor iedere kunstenaar van waarde is. Daarnaast hield ik veel van tekenen, als kind copieerde ik prenten in het Rijksmuseum.

Langs een omweg ben ik tot de architectuur gekomen: ik ben namelijk op de Koninklijke Militaire Academie te Breda tot genie-officier opgeleid. In 1905 werd ik luitenant-ingenieur. Gedurende die opleiding gevoelde ik mij sterk aangetrokken tot de ingenieurs-vakken: waterbouwkunde maar vooral bouwkunde. Een uitstekend docent was Prof. Ir. G.N. Itz. Als ik nu nog eens terugdenkt aan de ontwerpjes uit mijn studietijd dan begrijp ik niet dat Prof. Itz toen toch reeds talent bij mij ontdekte en mij een toekomst als bouwmeester voorspelde.

Mijn werkkring in het leger trok mij niet aan: men had mij nota-bene ingedeeld bij de telegraafstroepen! Intussen heeft het mij dit goede gebracht dat ik op manoeuvres mijn vrouw leerde kennen: Aletta Marie Smit. Een romantische ontmoeting: ik was namelijk in haar ouderlijk huis in het mooie Delft ingekwartierd. De muziek speelde ook daarbij een poëtische rol: zij had een heel mooie mezzo-sopraan en zong Schubert, Schumann, Brahms, Mahler, Strauss . . . onsterfelijke vrienden, ook nu nog, in ons huis.

Wij trouwden in 1911, ik bouwde toen een fort in de buurt van Amsterdam, technisch wel interessant maar het bevredigde mij niet. Ik bevredigde mijn lust tot architectuur door het maken van studieontwerpen, die ik besprak met Berlage, voor wien ik grote eerbied had. In 1913 verliet ik het leger om Ingenieur van Gemeentewerken te Leiden te

worden: daar bouwde ik de Hogere Burgerschool (= Oberrealschule) en het Gebouw van het Leidsch Dagblad, dit laatste als particulier architect. In 1915 verlieten wij Leiden en werd ik Directeur van Publieke Werken te Hilversum. In deze snel groeiende gemeente (destijds 33000, thans 100.000 inwoners) maakte ik uitbreidingsplannen en bouwde ik als stads-architect woningbouwcomplexen, scholen, een Raadhuis enz. Ook als particulier architect ontwikkelde mijn praktijk zich snel. Ik houd niet van te veel publiciteit en zal daarover niet uitweiden: men kan het voornaamste trouwens vinden in het boek over mijn werk, waarmee men mij op mijn zeventigste verjaardag verraste. Mijn eigen richting in de architectuur begon zich in mijn eerste scholen, omstreeks 1919, te ontwikkelen. Wat ik mijn meest geslaagde werk acht kan ik waarlijk niet zeggen: ik ben nog steeds hard aan het werk en hoop, als steeds, mijn meesterwerk . . . morgen te maken.

Mijn werk toont dat ik gevoel voor zakelijkheid heb. Maar zakelijkheid alleen acht ik niet voldoende, als daar geen eigen karakter en geen expressieve vormwaarde bij komt. Er is ongetwijfeld veel talent in de wereld, maar er is heel weinig dat daar bovenuit komt. Al die knappe zakelijke gebouwen over de gehele wereld gaan op elkaar gelijken: huizen, kantoorgebouwen, fabrieken. Dergelijke architectuur wordt een te gemakkelijke manier van mensen, die elkaar navolgen, maar niets tot uitdrukking brengen, omdat zij daartoe te weinig kunstenaar zijn. Een ander gevaar is dat sommige, overigens grote, architecten schijnen te menen dat zij het aan hun roem verplicht zijn om met elk nieuw werk de wereld verbluft te doen staan (épater le bourgeois). De vakpers verspreidt die opzienbarende 'stunts' gaarne en men aanvaardt dergelijke uitingen met veel te weinig kritiek.

Als ik, vooral mijn jongere collega's, een raad zou mogen geven dan zou het deze zijn: volg niemand; ontwikkel uzelf in alle eenvoud en door hard te werken; aanvaard elke nieuwe opgave als probleem dat zijn eigen oplossing vereist. Het boeiende in het leven en in de kunst is juist dat wij nooit tweemaal voor dezelfde opgave komen te staan.³

Wim Dudok als
hbs-scholier in 1899.

instrumenten door om zich heen te kijken, contacten met vakgenoten te onderhouden en (inter)nationale theorieën en praktijkvoorbeelden te bestuderen. Het toen nieuwe fenomeen tuinstad is daarvan een vroeg voorbeeld. Over dit onderwerp bezat Dudok invloedrijke boeken en verzamelde hij alle mogelijke uitgangspunten en vormtoepassingen. Toch ging hij altijd zijn eigen weg en ontwikkelde daarbij zijn eigen stijl, kabbelend op de golven van de gangbare stijlen en grabbelend uit zijn eigen gereedschapskist. Zijn blik was nooit gefocust op één stijl. Hij probeerde steeds vooruit te kijken, naar vernieuwing. Begin- en eindmomenten van dominerende stijlinvloeden zijn daarom in Dudoks werk niet aan te geven. Dit heeft ook te maken met zijn vroeg ontwikkelde overtuiging dat elke opgave een geheel nieuwe was en de oplossing – het ontwerp – voortkwam uit de specifieke omgeving en situatie, omstandigheden die voor elk project anders waren. Een ander kenmerk van Dudoks werk is de aandacht voor schoonheid. Hij dacht vanuit de mens, de gebruiker van het gebouw, en de openbare ruimte en onderkende dat de mens in zijn omgeving ook behoefte heeft aan schoonheid. Hij probeerde van de stad en het huis een thuis te maken. Bij Dudok zijn ornamenten niet alleen toegevoegde elementen zoals sculpturen, hij zette ook bouwonderdelen zoals ramen, deuren en luifels als decoratieve elementen in. Wie goed naar zijn projecten kijkt, ziet hiervan vele voorbeelden.

¹ Prof. dr. Garnt Stuiveling, 'Een geschreven portret', in R.M.H. Magnée (red.), *Willem M. Dudok*, Van Saane en Kroonder,

Amsterdam/Bussum, 1954.
² W.M. Dudok, lezing *To live and to build*, vertaald in het Nederlands, in Magnée (red.), *Willem M.*

Dudok, blz. 140.
³ Het Nieuwe Instituut (HNI), inv.nr. DUDOd091, Document op briefpapier W.M. Dudok, 31 december 1956.

DUDOK IN TEKENINGEN EN EERSTE FOTO'S

Hilversum wordt vaak aangeduid als het mekka van de jonge bouwkunst in Nederland. Tien jaar lang hebben zeven specialisten onderzoek gedaan naar zo'n vijftig architecten die in Hilversum hebben gewoond en gewerkt. In *Hilversum 4*, het laatste deel van de vierdelige reeks, komt het Hilversumse werk van gemeentearchitect Willem Marinus Dudok (1884-1974) aan de orde.

Schetsen, bouwtekeningen en foto's van vlak na oplevering van de gebouwen tonen Dudoks projecten in een nog ongerepte staat. Vooral de prachtige en verstilde foto's van architectuurfotograaf Cor Deul hebben ervoor gezorgd dat Dudok en zijn werken over de hele wereld bekend werden. Omdat de ontwerpen, onderverdeeld in zeven perioden, chronologisch zijn gerangschikt kan bovendien de architectonische ontwikkeling van Dudok heel goed worden gevolgd.

Men raakt keer op keer onder de indruk van de intense zorgvuldigheid waarmee Dudok zijn opdrachten uitvoerde en bij ieder project weer op zoek was naar nieuwe vormen van schoonheid. Geen enkel gebouw werd hetzelfde. Zijn vroege stedenbouwkundig werk kreeg al heel snel waardering van vakgenoten en zijn ontwerp voor het Raadhuis zorgde in 1924 zelfs voor internationale erkenning en navolging. Met zijn zogenoemde Beëindigingsplan uit 1933, dat hij op een voortreffelijke manier tot aan de Kroon verdedigde, bereikte hij de voor Hilversum zo kenmerkende samenhang tussen natuur, openbare ruimte en gebouwen. Alles was en werd op elkaar afgestemd.

MAX CRAMER

ARIE DEN DIKKEN

ANTON GROOT

ANNETTE KOENDERS

ROB MARX

INEKE MARX-VAN DAAL

HARRY VAN DER VOORT

Met bijdrage van:

LOES KNIJN

